

Ferenczi Ilona

**„... aki nélkül, ime, nem az volnék, aki vagyok.”**

Tanulságok Rajeczky Benjamin összegyűjtött írásaiból\*

A címet illetően magyarázattal tartozom. *Ferenczi Ilona zenetörténész, egyházzenesz, tudományos főmunkatárs (MTA BTK Zenetudományi Intézet).* Az 1970-es években meghatározó élményt és ösztönzést jelentett számomra az MTA dallamtörténeti munkacsoportjának hetenként ismétlődő ülése, ahol elsősorban a kódexekből kimásolt tételeket vetettük egybe az eredetivel és Rajeczky Benjamin ellenőrizte a lejegyzett dallam és szöveg helyességét. Idővel közeli személyes és munkatársi kapcsolat alakult ki közöttünk. Bár 75. születésnapjára összegyűjtött írásainak szerkesztését személyesen végezhettem, több munkájának lényegét valójában csak évek, évtizedek múlva értettem meg, a tanulságokat csak később hasznosíthattam. Rajeczky Benjamin, azaz Béni bácsi szerénysége, jómagam álszerénysége eredményeképpen idézhetem az írásaiból megjelent kötetbe kissé reszkető kézzel vésett személyes dedikációját: „llinek, aki nélkül, ime, nem az volnék, aki vagyok”. Ha talán van is benne parányi igazság, magáról Rajeczky Benjaminról viszont bizton állíthatom, hogy azon meghatározó személyek közé tartozott, akik nélkül jómagam valóban nem az volnék, aki vagyok.

A kiadott írások öt kutatási terület köré csoportosulnak: a gregorián és a népdal kapcsolata, a magyar középkor, a népzene, általános zenetörténet Haydn hat késői miséjének elsősorban zenei-liturgiai elemzésével, valamint a zene-pedagógiai, népszerűsítő és alkalmi írások. A folklorista és zenetörténész Rajeczky Kodály Zoltánnal együtt vallotta, hogy „a magyar zenetörténeti munka előfeltétele és legfontosabb segédtudománya a zenei néprajz. Zenetörténeti adatokra az élet színét és melegét csak a néprajzi tudás és tapasztalat hozza meg. Ezért a magyar zenetörténésznek előbb folkloristának is kell lenni.” Ő maga Kodály útmutatásai alapján foglalkozott a dallamok, dallamtípusok történetével, a népzenei és műzenei dallamvilág kapcsolatával. Ugyanakkor ösztönözte Walter Wiora munkássága is, amelyben az európai népzene történeti jelentősége rendkívüli hangsúlyt kapott. *Europäischer Volksgesang* című rendszeres összeállításában Wiora a gregorián dallamokat az európai dallamkincsbe, az európai dallamstílusokba ágyazta bele. Az etnomuzikológia lassanként polgárjogot nyert a zenetudományban, következésképp a történeti-írások és a színhagyományos anyag rendszerezése és a hagyomány felhasználása a történeti tárgyalásban a zenetudomány feladatává vált. Ez a fajta új szemléletmód érvényesül Rajeczky írásaiban is.

\* Elhangzott a Rajeczky Benjamin halálának 25. évfordulójára rendezett zenetudományi konferencián 2014. november 13-án, az MTA BTK Zenetudományi Intézetében.

Az újfajta szemléletmód eredményeire utal egy későbbi írásában 1972-ben, amely a sárospataki népzene-történeti konferenciáról számol be. A népzene tudományos vizsgálata már az 1964-es budapesti konferencián a Nemzetközi Népzenei Tanács tevékenységének középpontjába került, abban az időben, amikor a Tanácsban Kodály Zoltán elnökölt. A konferencia vezérgondolata a népzene és a zenetörténet viszonya volt s az akkor újonnan felállított munkacsoport feladatául tűzte ki a népzene-történeti források tanulmányozását és kiadását. Ennek a célkitűzésnek a gyakorlati megvalósulása elsősorban a XVI–XVII. századi dallamok a népi emlékezetben című kiadványban öltött testet, amelyben a Csomasz Tóth Kálmán és Papp Géza által megjelentetett *Régi Magyar Dallamok Tára* I. és II. kötetének történeti dallamaihoz gyűjtötték össze az évszázadokon keresztül fennmaradt népzenei variánsokat. Magam is átéltem ennek a jelentőségét, amikor közel 40 évvel ezelőtt váratlanul előkerült Huszár Gál addig ismeretlen énekeskönyve, s amelynek egyik énekében, a *Kegyelmezz meg nekünk, nagy Úristen* kezdetű énekben egy moldvai népdal, az *A fényes nap immár lenyugodott* dallammintáját ismerhettem fel. Bizonyosságul arra, hogy az írásos emlékeket a népi adatok is megtámogatják, vagy ahogyan Wiora fogalmazott: „Kéziratok és tradíciók, írásos és írás nélküli hagyományok kölcsönösen megvilágítják egymást és közösen gazdag forráskincset alkotnak”.

Egy 1956-os tanulmányában Rajeczky késő gregorián cifrázatokat állít párhuzamba magyar népdalokkal. Olyan hangcsoportokat vesz szemügyre a gregoriántörténet utolsó szakaszából, amelyek a magyar népzeneben még élnek, s majd felveti a kérdést: milyen ritmikai alakjuk lehetett? A válaszadáshoz magyar és külföldi kéziratokból veszi a példákat. Megállapítja, hogy a cifrázó hangok vagy cifrázatszoportok nem formaképzően hatnak, hanem a dallamvonalat emelik ki. Vizsgálódása elsősorban a szillabikus műfajokat, a himnusz- és szekvencia-variánsokat érinti.

Magyarország középkori zenéjét vizsgálva az 1940-es években még a magyarországi zenei dialektus vizsgálatának hiányáról ír. Tudjuk, hogy ebből az adósságból Rajeczky és munkatársai a következő évtizedekben nagyon sokat törlesztettek. Legelőször a szillabikus-verses műfajok, a himnuszok és a szekvenciák vizsgálatára került sor. Majd az ordináriumtételek következtek, ezek kutatása azonban részben a nemzetközi eredmények hatására, részben pedig a *Magyarország Zenetörténete* sokirányú előmunkálatai miatt egy időre félbeszakadt. A folytatás kiterjedt a szolozsma összeállítására, szerkezeti, liturgikus sajátosságaira, zeneileg elsősorban az antifóna műfajára.

Mindeddig nem esett szó a magyar középkor többszólamú emlékeiről, hiszen a népzenei hagyomány egyszólamúságát a magyar területen semmi nem törte meg. A XX. század negyvenes éveitől azonban olyan egyszerű 2- és 3-szólamú tételek kerültek elő, amelyek az organális, ill. improvizált diszkant jellegű praxis használatára utaltak és megtörték a csendet, a csupán irodalmi adatokra hivatkozást, a zene nélküli zenetörténet-írást. Rajeczky Benjamin már néhány zenei példával illusztrálhatta a *Többszólamú zenénk 15. századi emlékei*

és a *Többszólamúság a középkori Magyarországon* című tanulmányait. A legjelentősebb leletet, amely némileg átformálta a középkori Magyarország zenéjéről alkotott nézeteinket, a Szent Jeromos leveleit tartalmazó, strassburgi eredetű ósnyomtatvány kötéstáblájából fejtették ki az Országos Széchényi Könyvtár restaurátorai az 1970-es évek elején. A nyomtatvány valamikor a kassai domonkos konvent tulajdonában volt, így kötése is minden bizonnyal a Felvidékhez kapcsolódik. A kötéstáblából kifejtett kéziratanyag négy teljes és két csonka fóliót tartalmaz, többségükben kétszólamú tételeket. Bár az *Ars nova* fekete menzurális notációja a XV. század közepéig volt érvényben, a perifériális területeken, s ilyen szempontból Magyarország is annak számított, még tovább is használták. Emlékszem, annak idején milyen buzgósággal tanulmányozta Rajeczky Benjamin a töredék darabjait, amelyek megfejtéséhez olykor cseh kollégák segítségét is igénybe vette. A tételek egy részét ugyanis csehországi forrásokból azonosította. Az anyag fölötti örömét csak növelte, amikor a többszólamú húsvéti tételek és közvetlenül a *Domine ad adiuvandum me festina* invokáció fölött fölfedezte a XII. századi húsvéti kanció, a *Christ ist erstanden* négy nyelvű szövegét — természetesen a magyar nyelvűét is.

Es itt engedtessek meg egy rövid kitérőt. Talán sokunknak életében volt hasonló élményben része, amikor rábukkant egy, a saját kutatása szempontjából is fontos emlékre. Ilyen volt az, amikor Borsa Gedeon 1975-ben Stuttgartban megtalálta Huszár Gál 1560-ban nyomtatott énekeskönyvének egyetlen fennmaradt példányát. Effajta élményben volt nekem is részem, amikor a 2000-es évek elején kezemben tarthattam a soproni zeneigazgató és alkalmi zeneszerző, Johann Wohlmuth elveszettnek hitt naplóját, amelyet 1685-től 1705-ig vezetett, és amikor 2008 szeptemberének első napján a sárospataki gyűjteményes könyvtárban elém tettek egy, az irodalomban addig ismeretlen graduált, a Tornai graduált. Ezek a viszonylag friss példák egyértelműen arra utalnak, hogy a magyar zenetörténet emlékeinek feltárása és kutatása még nem lezárt terület.

Rajeczky Benjamin népzenei munkásságáról a következő előadás számol be, így csak éppen hogy utalunk azokra az egy-egy témát felvető cikkekre, amelyek elsősorban az általa szerkesztett *Magyar Népzene Tára V.*, azaz a siratókötet egy-egy részletkérdését, a különböző formai típusok keleti és nyugati kapcsolatait tárgyalják.

Maga is pedagógus lévén, Rajeczky sokat foglalkozott a középiskolai zeneoktatással, ezen belül az énekórak tananyagával, a középiskolai instrumentális zene munkaanyagával. Zenepedagógiai írásai közül most csak egyet emelek ki, azt, amelyet a jövő zenéjéről írt 1940-ben. A cikkben azon tanakodik, vajon alkalmas-e az iskola az igazi zenekultúra közlésére. A probléma felvetése ma, háromnegyed évszázad után is aktuális, amikor aggasztó hírek érkeznek az iskolai zeneoktatás tervezetéről. Rajeczky szerint igen fontos nívós iskolai ünnepélyeket tartani, amelyeken évente több tízezer ember jelenik meg. Micsoda romboló hatást jelentene, írja, ha ennyi ember rossz zenét kapna, méghozzá a legvonzóbb formában: gyermekek szájából. Mindnyájan tudjuk, mennyire

kitörölhetetlenül ivódik belénk az iskolában tanult dallam — a rossz is, és menyíre lenyűgözően köt az ott szerzett értékítélet — a téves is.

Rajeczky Benjamin írásaiban többször hangoztatta, hogy kutatásai nem tekinthetők lezártak, így az elért eredmények sem tekinthetők véglegesnek. A XV. századi többszólamú művek átírásain talán itt-ott lehet igazítani, továbbá himnusz- és szekvencia-kiadását is időszerű lenne már több forrással bővíteni kiadni, vagy amivel magam próbálkoztam: a magyar nyelvű prefációk reformációs emlékként kezelésével a csíksomlyói töredéket más közegbe helyezni. Ugyanúgy történik ez, mint ahogyan a tudományos munka során számos esetben, amikor az előttünk járó kollégák eredményeit kellő érvelések birtokában olykor kénytelenek vagyunk módosítani. Így például a pozsonyi káptalan kéziratai között őrzött Anna Hannsen Schuman-kódex hazai eredetét végleg megcáfolja az a tény, hogy a műveket szinte kivétel nélkül a XVI. század negyvenes éveiben készült prágai papírra jegyezték le. Vagy említhetném a *Népzene és Zenetörténet* sorozatban a protestáns graduálok magyar nyelvű himnuszainak kiadását, amelyben több himnusz nem a megfelelő alakban jelent meg. A magyar zenetudomány korábbi vezéregyéniségétől pedig idézhetném azt a gondolatmenetet, amelynek végén téves következtetést vont le: ugyanis azt állította, ezúttal kétséget kizáróan helytelenül, hogy a betűkkel írt tabulatúrák vonalrendszerbe történő átírásakor az átírás során alkalmazott előjegyzések hamis tonalitás-érzetet eredményeznek. Végül is be kell látni: az elődök hiányosságai, olykor tévedései nincsenek arányban úttörő gondolataik, teljes munkásságuk nagyságával és jelentőségével. Ezt minden ifjú zenetudós titánnak figyelembe kell vennie, hogy lehetőség szerint elkerülje a tudomány morális útvesztőit, vagy például az olyan figyelmetlenséget, amelynek következtében a *Rajeczky Benjamin írásai* bibliográfiájából kimaradt Rajeczky fő művének, a *Melodiarium Hungariae Medii Aevi* mind ez ideig félbe maradt sorozat himnuszokat és szekvenciákat tartalmazó I. kötetének a címe.

Az összegyűjtött és válogatott írások megjelenése után Rajeczky legjelentősebb műve a *Mi a gregorián?* című könyve volt, hitvallás a gregorián zenéről, amelynek kutatásában és terjesztésében több mint fél évszázadon keresztül tevékenykedett. Az 1981-ben megjelent könyvbe a 80 éves Rajeczky Benjamin már csak vastag filctollal tudta bejegyezni a dedikálást, amely így hangzik: „hogy írjal szebbet, ajánlom szeretettel Béni b.”. Bár jómagam is foglalkoztam a gregorián zenével és elsősorban annak későbbi, magyar nyelvű változatával, biztos vagyok abban, hogy sosem lennék képes szebbet-jobbat írni. Amilyen lenyűgözően és megragadóan, a személyes gyakorlat háttérével, ugyanakkor széleskörű tudás birtokában, szakavatott módon írt Rajeczky Benjamin a gregoriánról, azt valószínűleg soha senki nem fogja túlszárnyalni.